



TOLOV BALANSI, UNING TUZULISHI VA TAQCHILLIGI

Abrorjon Habibullayev Ahmadali o'g'li

Namangan Davlat Universiteti talabasi

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-July 2023 yil

Ma'qullandi: 28-July 2023 yil

Nashr qilindi: 31-July 2023 yil

KEY WORDS

To'lov balansi, tuzilishi, defitsit, iqtisodiy operatsiyalar, joriy hisob, kapital va moliyaviy hisob, tovarlar, xizmatlar, daromad, joriy transferlar, kapital oqimlari, investitsiyalar, kreditlar, import, eksport

ABSTRACT

Ushbu maqolada to'lov balansi tushunchasi, uning tuzilishi va defitsit tushunchasi o'rganiladi. To'lov balansi ma'lum bir davr mobaynida mamlakat va dunyoning qolgan qismi o'rtasidagi barcha iqtisodiy operatsiyalarning majmuasi bo'lib xizmat qiladi. Maqolada, shuningdek, defitsit tushunchasi o'rganiladi. To'lov balansi va uning taqchilligini tushunish mamlakatning boshqa davlatlar bilan iqtisodiy munosabatlari va uning umumiy moliyaviy salomatligi haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

To'lov balansi iqtisodiyotdagi muhim tushuncha bo'lib, mamlakatning butun dunyo bilan iqtisodiy operatsiyalarini o'lchaydi. U tovarlar, xizmatlar, daromadlar va moliyaviy aktivlar almashinuvini o'z ichiga olgan barcha xalqaro operatsiyalarning keng qamrovli yozuvi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu mavzu to'lov balansining tuzilishini o'rganadi va mamlakatning importga bo'lgan xarajatlari uning eksport va boshqa oqimlardan tushgan daromadlaridan oshib ketganda yuzaga keladigan taqchillik tushunchasiga e'tibor qaratiladi. To'lov balansi va uning tarkibiy qismlarini tushunish mamlakatning iqtisodiy munosabatlari, raqobatbardoshligi va global miqyosdagi moliyaviy holati haqida qimmatli tushunchalar beradi. To'lov balansini o'rganish orqali siyosatchilar, tahlilchilar va iqtisodchilar mamlakatning tashqi iqtisodiy kuchli tomonlari, zaif tomonlari va ichki iqtisodiy siyosatga mumkin bo'lgan ta'sirini baholashlari mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tahlillar va natijalar. To'lov balansi - mamlakat rezidentlari (uy xo'jaliklari, korxonalar va davlat) va chet elliklar o'rtasida ma'lum vaqt (odatda bir yil) oralig'ida amalga oshirilgan barcha iqtisodiy bitimlar natijasining tartiblashtirilgan yozuvi. Iqtisodiy bitimlar - qiymatning har qanday ayirboshlanishi, ya'ni tovarlar, ko'rsatilgan xizmatlar yoki aktivlarga mulkchilik huquqining bir davlat rezidentlaridan boshqa davlat rezidentlariga o'tishi bo'yicha kelishuvlardan iborat. Har qanday bitim ikki tomoniga ega bo'ladi va shu sababli to'lov balansida ikki tomonlama yozuv tartibiga rioya qilinadi. Har bir bitim to'lov balansining debet va kredit qismlarida o'z ifodasini topadi. Kredit - qiymatning mamlakatdan chiqib ketishi bo'lib, uning hisobiga mazkur mamlakat rezidentlari chet el valyutalarida qoplovchi to'lovlar ekvivalentini oladi. Debet - qiymatning mazkur mamlakatga kirib kelishi bo'lib, uning hisobiga rezidentlar chet el valyutalarning sarflaydi. To'lov balansida kreditlar umumiy summasi

debetlarning umumiy summasiga teng bo'lishi zarur. To'lov balansidagi barcha bitimlar o'z ichiga joriy va kapital bilan operatsiyalarni olishi sababli, u uchta tarkibiy qismdan iborat bo'ladi:

- 1) joriy operatsiyalar hisobi;
- 2) kapital harakati hisobi;
- 3) rasmiy zaxiralarning o'zgarishi.

Mamlakatning tashqi savdo balansini (to'lov balansini) mazkur davlatning chet ellik sheriklari bilan xalqaro iqtisodiy munosabatlarning holatini ifodalab, uning kredit-pul, valyuta, byudjet-soliq, tashqi savdo siyosatini amalga oshirish va davlat qarzlarini tartibga solishi uchun indikator bo'lib xizmat qiladi. Joriy operatsiyalar hisobi tovar va xizmatlar eksporti ("+" belgisi bilan), import ("- " belgisi bilan), investitsiyalardan sof daromad va sof transfertlarni o'z ichiga oladi. Tovarlar eksporti va importi o'rtasidagi muvozanat (tenglik) savdo balansini tashkil qiladi.

Tovar eksporti kredit sifatida chiqib, milliy bankda chet el valyutalari zaxiralarini vujudga keltiradi. Import esa ("debet" grafasida "-" belgisi bilan) mamlakatdagi chet el valyutalari zaxirasini qisqartiradi. Investitsiyalardan sof daromadlar (chet eldan sof daromadlar) kreditli xizmatlardan olinadigan sof daromad hisoblanib, u chet ellarga qo'yilgan milliy pul kapitali hisobiga keladi. Agar chet elga qo'yilgan milliy kapital mazkur mamlakatga qo'yilgan chet el kapitaliga qaraganda ko'proq miqdorda foiz va dividend keltirsa, bunda investitsiyalardan olinadigan sof daromad ijobiy, aks holda esa salbiy bo'ladi. Sof transfertlar xususiy va davlat mablag'larining boshqa mamlakatlarga o'tkazilgan summasini bildiradi (pensiya, sovg'a, chet elga pul o'tkazishlar yoki chet mamlakatlarga insonparvarlik yordamlari). Bunday to'lovlar mamlakatda mavjud chet el valyutalari zaxirasini kamaytiradi.

Absorbsiya - yalpi ichki mahsulotning mazkur mamlakatdagi uy xo'jaliklari, korxonalar va davlatga realizatsiya qilinadigan qismi. Importga to'lovlar eksportdan olingan daromaddan ortiqcha bo'lsa, bu mamlakatning joriy operatsiyalar bo'yicha balansini taqchilligini bildiradi. Bu taqchillik chet el qarzlarini yordamida, yoki aktivlarning bir qismini chet elliklarga sotish yo'li bilan moliyalashtiriladi va bu kapital harakati hisobida aks etadi. Eksportdan olinadigan daromad importga sarflardan ortiq bo'lsa joriy operatsiyalar hisobi ijobiy qoldiqqa ega bo'ladi. Kapital harakati hisobida aktivlar bilan amalga oshiriladigan barcha xalqaro bitimlar o'z ifodasini topadi. Bular chet elliklarga aksiyalar, obligatsiyalar, ko'chmas mulk va h.k. sotishdan olinadigan daromadlar hamda chet eldan aktivlar sotib olish natijasida vujudga keladigan sarf xarajatlar.

Chet el aktivlarini sotish chet el valyutalari zaxiralarini ko'paytiradi, ularni sotib olish esa valyutalari zaxiralarini kamaytiradi. Kapital harakati hisobi ham taqchillikka va ijobiy qoldiqqa ega bo'ladi. To'lov balansining taqchilligi Markaziy bank rasmiy zaxiralarini qisqartirish hisobiga moliyalashtirilishi mumkin. Rasmiy zaxiralarning asosiylari quyidagilar:

- chet el valyutalari;
- oltin;
- mamlakatning XVFdagi kredit ulushi;
- qarz olishning maxsus huquqi (SDR) va h.k.

Balans taqchilligi rasmiy zaxiralar hisobiga moliyalashtirilganda ichki bozorda chet el valyutalari taklifi ortadi, milliy valyutalar taklifi esa nisbatan kamayadi va uning ayirboshlash kursi nisbatan o'sib milliy iqtisodiyotga inqirozli ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, to'lov balansining

aktiv qoldig'i Markaziy bank rasmiy valyuta ehtiyojlarining o'sishi bilan birga borganda ichki bozorda chet el valyutalari taklifini kamaytiradi, milliy valyuta taklifi esa nisbatan ortadi va uning ayirboshlash kursi pasayib, iqtisodiyotga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Markaziy bank tomonidan chet el valyutalarining bunday sotilishi va sotib olinishi rasmiy zaxiralar bo'yicha operatsiyalar deyiladi. Bu operatsiyalar Markaziy bankning ochiq bozordagi operatsiyalari bilan bir xil emas. Rasmiy zaxiralar bo'yicha operatsiyalar natijasida joriy hisobdagi qoldiq summasi, kapital harakati hisobi va zaxiralar miqdorining o'zgarishi nolni tashkil qilishi zarur. Mamlakat uzoq davr davomida joriy operatsiyalar bo'yicha taqchillikni bartaraf qilishni kechiktirishi va o'zining rasmiy valyuta zaxiralarini to'liq sarflashi natijasida to'lov balansi inqirozi kelib chiqadi. Mamlakat tashqi qarzlarni to'lash holatida bo'lmaganligi sababli, chet eldan kredit olish imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Iqtisodiyot subyektlarining davlat va Markaziy bank siyosatiga ishonchsizligi to'lov balansi inqirozini chuqurlashtiruvchi omil hisoblanadi. Milliy valyuta qadrsizlanishining kutilishi chet el valyutalariga chayqovchilikka qaratilgan talabni rag'batlantiradi. Bu Markaziy bankning milliy valyuta qadrsizlanishining oldini olishga qaratilgan harakatini ancha qiyinlashtiradi, chunki uning rasmiy valyuta zaxiralari bir vaqtda to'lov balansining taqchilligini moliyalashtirish va chet el valyutalariga o'sib boruvchi chayqovchilik talabini qondirish uchun yetarli bo'lmay qoladi. Bunday holda valyutalarning "xufyona bozori" vujudga kelib, rivojlana boshlaydi.

Xulosalar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, to'lov balansi mamlakatning dunyoning boshqa davlatlari bilan iqtisodiy operatsiyalarini kompleks o'lchovi bo'lib xizmat qiladi. U tovarlar, xizmatlar, daromadlar va joriy transfertlarning aylanishini kuzatuvchi joriy hisobni hamda kapital oqimlarini, shu jumladan investitsiyalar va kreditlarni kuzatuvchi kapital va moliyaviy hisobni o'z ichiga oladi. Defitsit tushunchasi mamlakatning importga sarflagan xarajatlari uning eksport va boshqa oqimlardan tushgan daromadlaridan oshib ketganda yuzaga keladi. To'lov balansi va uning tarkibiy qismlarini tushunish mamlakatning iqtisodiy munosabatlari, raqobatbardoshligi va global miqyosdagi moliyaviy holati haqida qimmatli tushunchalar beradi. Bu siyosatchilar va iqtisodchilarga mamlakatning tashqi iqtisodiy kuchli tomonlari, zaif tomonlari va ichki iqtisodiy siyosatga mumkin bo'lgan ta'sirini baholash imkonini beradi. To'lov balansini tahlil qilish orqali manfaatdor tomonlar mamlakatning umumiy iqtisodiy salomatligi va uning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Камаев В.Д. Экономическая теория: Краткий курс: учебник / В.Д.Камаев, М.З.Ильчиков, Т.А.Борисовская. - 2-й изд., стер. - 2007. - 384 с.
2. Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). - "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2010. - 756 b.
3. Razzoqov A. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi.
4. Dani Rodrik. "Globalization Paradox", 2011. 516 p
5. И. К. Станковская, И. А. Стрелец. Экономическая теория.: Учебник. / 3-е изд., испр. - «Эксмо», 2009. - 448 с.
6. Paul Krugman. "International Economics: Theory and Policy", 11th edition, 2018.
7. N.G. Mankiw. "Principles of Economics", 7th edition, 2014.